

מכתלי בית ההוראה

אקטואליה
בהלכה

פניני הלכה למעשה, בענייני דיומא ושאלות המתחדשות

מרבני בית המדרש להוראה ודיינות "באר ישראל"

בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

חימום סופלה בשבת

המניח עליה בשבת נראה כמבשל, וכל ההיתר להניחו על רק גבי דבר המפסיק באופן שאינו נראה כדרך בישול.

הסופלה

יש כמה סוגי סופלה: א. סופלה שהעיסה מורכבת בעיקר מביצים, ולא אופים אותה לגמרי עד מצב של יבוש, ולכן בפנים נשאר עיסה צמיגית ומעט נוזלית. ב. סופלה שפניהם בחוכו בשעת האפייה שוקולד מוצק, והוא נמס בשעת האפייה ומתערב מעט בעיסה הכללית של הסופלה, ולאחר האפייה מתקשה בחזרה. ג. סופלה שמניחים בו לאחר האפייה קוביית שוקולד. הסופלה מתאים להגשה כשהוא חם, כאשר הוא מתחמם העיסה הלחה שבפנים או השוקולד נעשים חמים ומעט נוזלים, ומתאים למנת קינוח בסוף הסעודה. בחימום של הסופלה יש שלושה נידונים הלכתיים: א. בישול אחר בישול. ב. נולד בהמסה המחודשת של פנים הסופלה. ג. ריכוך גוף קשה מצד איסור בישול.

איסור בישול

נחלקו הראשונים האם איסור בישול הוא רק לבשל את המאכל כשיעור של מאכל בן דרוסאי, שהוא שליש מבישול של שאר כל בני אדם, אבל לאחר שהמאכל כבר רואי למאכל בשעת הדחק, אין יותר בהמשך בישולו עד כדי כל צרכו משום איסור בישול, או שגם לאחר שהמאכל מוכן כדי מאכל בן דרוסאי, עדיין יש בו איסור בישול לבשלו לגמרי עד כדי צרכו.

הכרעת השולחן ערוך (סי' שיה ס"ד) שיש איסור בישול כל עוד לא התבשל כדי כל צרכו. בביתור הלכה (ד"ה אפילו עבודו רותח) הביא את מחלוקת הראשונים, וכתב שהגם שיש רבים הנוקטים כדעת המתירים ושלא כהכרעת הש"ע, הרי גם יש רבים האוסרים וכהכרעת הש"ע, ולכן אין לזוז מדבריו ובפרט שזה חשש איסור דאורייתא, אלא שמאחר ונחלקו הראשונים דיבעבד אם בישל אין לאסור את המאכל.

המשך בעמ' ב'

כמו בבתיים רבים בהם נוהגים להרבות במיני מאכלים לכבוד יום השבת, כאשר מדי פעם מחליפים ומגוונים את המאכלים להתענג בתענוגים, כך גם המנהג בביתנו לגוון מידי פעם את תקרובת מנת הקינוח המוגשת לקראת סיום הסעודה; לאחרונה התעוררה לנו שאלה הלכתית, וזאת כאשר אחת מבתות המשפחה הביאה רעיון חדש בשם 'סופלה', שהוא כמין עוגת שוקולד בתבנית אישית ומוגשת לאכילה בעודה חמה, ולסופלה זה יש כמה מתכונים; אפשר לעשותה 'רטובה', כלומר, שלא אופים את העוגה לגמרי, כדי להשאיר את טעם השוקולד הנוזל, אבל משהו העיר שבצורה זו יש בעיה להניח את ה'סופלה' לפני סעודת שבת בבוקר על גבי הסיר, משום שהנוזל הוא לח ויש בו בישול אחר בישול. לפיכך החליטנו להכין את המתכון ה'יבש' של הסופלה, שהוא דומה יותר לעוגה ממש.

יום אחד הגיעו קרובי משפחה לבקר, ובאמתחתם המצאה חדשה; מסתבר שב'סופלה' היבש שלהם, טומנים קוביית שוקולד שנמסה בתוכו בעת החימום, אולם גם בגרסה זו התעוררו בני הבית לשאלה, האם אין חימום השוקולד נחשב בישול? השוקולד, האם הוא מוגדר כיבש או כלח?

תשובת מורינו הרב שליט"א:

ראשית נתייחס לעיקר שאלת חימום ה'סופלה' מצד 'איסור בישול', ובתשובה הבאה נדון לגבי המסת השוקולד וחששות האיסור הקיימות בו.

אכן יש לברר לא רק אם העוגה מוגשת 'רטובה' או 'יבשה', אלא שכדי להימנע מחשש איסור בישול צריך לבדוק כל מקרה לגופו, האם כל החלקים התבשלו או נאפו לגמרי. גם אם הכל התבשל לגמרי עדיין צריך לדעת שלא הותר לחמם רק דבר 'יבש' ולא 'לח', זאת ועוד צריך לזכור לעשות כן דווקא באופן המותר, כגון על גבי סיר או דבר שמפריד בין הפלטה לדבר היבש, אבל על הפלטה ממש אסור להניחו, משום שדין פלטה כדין כירה קטומה, שאסור להניח על גבה תבשיל ללא הפסק נוסף, מפני שהקטימה מועילה לכך שלא יבוא להגביר את האש, אבל

הלכה למעשה

משולחן מורינו הרב שליט"א

מוקצה כששכחו לכבות את האור במקרה

לאחר הדלקת הנרות נזכרו שלא כיבאו את האור במקרה, בני הבית השימו עם העניין מאחר והיה זה מקרה נוסף בבית ויסתדרו בשבת זו בלעדיו, אלא שבטעות אחד מבני הבית פתח את המקרה; קעת השאלה האם מותר להשתמש עם המוצרים שבתוכו, או שהם מוקצים מחמת איסור, וגם מצד שנהנים מחילול שבת בנעשה שוגג של אחר:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

מצד מוקצה אין איסור, מאחר שלא התכוונו להקצות ולא היה איסור באוכל עצמו רק במקום בו הוא מונח במקרה עלול להיפתח על ידי ילד שיפתח או גוי וכדומה.¹ גם מצד איסור הנאה ממועשה שבת אין איסור, משום שכאן הדבר נעשה בשוגג, ורבים הפוסקים שסוברים שפעולה זו היא מלאכה דרבנן, ועוד שמעשה שבת זהו רק בדבר שבו נעשה מלאכה, ולא כאשר נעשה מלאכה בדבר אחר ועל ידי כך אפשר לאכול.²

לבדוק מסלול נסיעה בשבת

האם מותר לקרוא בשבת את המפה שנמצאת בתחנת

אוטובוס, כדי לדעת איזה אוטובוס מתאים לנסיעה במוצאי שבת:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

אסור לעיין בכדי לראות את מסלולי האוטובוסים, כיון שניכר שעושה כן משום שבכוונתו לנסוע במוצאי שבת.³

להציע עזרה לגוי

הלכתי ברחוב וראיתי גוי שנקרעה לו שקית ותכולתה נשפכה האם מותר להציע לו עזרה; מצד אחד זה לא אנושי להתעלם, אבל אולי יש כאן איסור בל תחנם:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

מותר לעזור לגוי כאשר יש בכך חילול השם, ואין בכך איסור לא תחנם. אולם אם נוסע בכביש ורואה גוי בצד עם פנצ'ר בגלגל ולא שמים לב מי עוצר ומי לא, אם אין חשש חילול השם, נראה שאין לעצור.⁴

מסיבה שהתבטלה

סבתא שהזמינה אולם לאחד מערבי החנוכה כדי לערוך בו ערב לביבות לצאצאיה המרובים, אולם באותו יום נפטר אחיה והאירוע התבטל בעקבות כך; האולם תובע לשלום, (היה זה אולם קטן בלי חוזה, ולא שולם מראש), האם צריך לשלם וכמה:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

בשוגג מותר אפילו לו ואפילו בו ביום, ואם במזיד אסור אפילו לאחרים עד מוצ"ש מיד, ומכל מקום יש להחמיר בכל איסורי תורה כמו מבשל. וראה עוד בביתור הלכה (סי' שיש ס"א) לסמוך על הביאור הג"א (סי' שיש ס"א) שאין להחמיר בשאר מלאכות בשוגג לענין דיעבד וע"ש. 3 סימן שו"ס"א, שכל מה שניכר שעושה כן משום צורך חול אסור משום 'ממצוא הפנצ'ר', וכן אסור להמתין שם עד שתצא שבת כדי שיוכל לנסוע מטעם זה, וראה בש"כ (פיק"ט ע"ה כה) שכתב כן לענין לעיין בלוח זמני נסיעות. 4 ראה בדיני לא תחנם, בספר מכתלי בית הדין ח"ד סימן לג. 5 ראה בהרחבה בספר מכתלי בית הדין ח"ג, בדין כל

דבר זה נחשב אונס של בעל הבית ואין חייבים לשלם, אולם אם כבר שולם מראש אין האולם צריך להחזיר רק את ניכוי ההוצאות כניקיון חשמל וכדומה.⁵

מתנה לנדיב שסרב לקבלה

אדם נשלח ע"י מוסדות לתת מתנה לנדיב מחו"ל, הוא עלה אליו למלון בו התאכסן וכיבדו במתנה, אלא שהנדיב אמר שאין לו מקום לקחת עימו את המתנה, ורק כמה מזכרות קטנות לקח אבל את המתנה הגדולה סרב לקחת, האם השליח צריך להחזיר את המתנה למוסדות:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

אם מקבל המתנה לא עשה בה קנין היא שייכת לנותן המתנה, ואינו יכול לקחתה לעצמו.⁶

תפילין שנגנבו בפתח המקווה

יהודי שביקש מחבירו שיחזיר לו את התפילין לבית הכנסת. בדרך עבר השליח במקווה והשאיר את התפילין בכניסה וכשיצא הם נעלמו; האם חייב לשלם, או שמאחר והדרך להניח שם תפילין אין זה פשיעה:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

דינו כשומר חנם שאינו חייב רק בפשיעה, באופן שנראה מהשאלה שכן הוא דרך כולם להניח שם תפילין ואין דרכם להיגנב משם, וגם השומר גופא היה מניח שם את שלו, אין הדבר נחשב פשיעה ופטור משלם.⁷

1 לאחר זכייה לו על ידי אחר, וכשתודע להמקבל צווח שהוא מוקצה, דעת רש"י (בצה"ל בית שהוא מלא פירות ונפתח, נוטל ממקום הפתח) בדבר שאיסור פתיחתו מדאורייתא אסור משום מוקצה, אבל תוספות (ד"ה ונפתח) חולקים שכל עוד המוקצה אינו במאכל עצמו אלא בדבר בו הוא מונח, לא אומרים בו 'מגו דאתקצא', וכן פסק בשו"ע סי' תקצ"ט (ט), ובמשנה ברורה (קמ"ה), סיים שאם עשה הגוי לצורך ישראל אסור באכילה ובטלטול עד מוצאי שבת וי"ט בכדי שיעשה.

2 כמבואר בביתור הלכה (סי' שיש ס"א) בשם הח"י אדם, (ד"ה כלל ט) שדוקא דבר שנעשה מעשה בגוף הדבר, שנשתנה מכמות שהיה כמבשל וכיוצא בו, אבל המוציא מרשות לרשות שלא נשתנה הדבר מכמות שהיה, אם

אמנם נראה, כי בסופלה גמר בישולו אינו כבכל מאפה שהוא רק כאשר נעשה יבש, אלא כפי שנהוג לאפות סופלה בזמן מועט משאר כל מיני המאפים.

בישול אחרי בישול

במשנה (שבת קמה): נפסק שכל דבר שכבר נתבשל מערב שבת מותר לחזור ולחמומו בשבת, שאין בבישול אחר בישול, ונחלקו הראשונים האם דין זה באומר רק בתבשיל יבש שכבר נגמרה מלאכת בישולו, אבל בתבשיל לח כמו מרק עצם החימום נחשב לבישול, או שאין חילוק בדבר וגם במרק אין בישול אחר בישול.

דעת הרמב"ם (שבת פ"ט ה"ג, ובמגיד משנה שם) הרשב"א (שבת מ"ד נ"ה מביא) והר"ן (שם יט) ד"ה תנו רבנן מביא) שגם חימום דבר לח מותר שאין בישול אחר בישול. אבל מדברי רש"י (שם לד) ד"ה משחשבה) הוכיח הרא"ש (שבת פ"ג סי' יא) שבתבשיל שיש בו משקה יש בישול אחר בישול, וכן פסק הטור (סי' שיש ס"ד), וכן דעת רבינו יונה שהובא דבריו ברבינו ירוחם (נתיב י"ב ח"ג), וכן כתב בסמ"ק (מצוה רפב).

בשולחן ערוך (סי' שיש ספ"ה ד, טו) פסק שיש בישול אחר בישול גם בדבר לח, ובביאור הלכה (ס"ד ד"ה יש בו משום בישול) כתב כי הגם שהשו"ע סתם להחמיר, הרי דעת ראשונים רבים להקל, ושגם בביתא הגר"א (סי' ס"ד) וגם הכריע בין השיטות. ברמ"א (שם ס"ט"ו) הביא לשיטת המקילים שאין בישול אחר בישול בלח, אך כתב שנהוג להקל רק באופן שהדבר לח לא יצטנן לגמרי. וכתבו האחרונים (חזון איש אור"ח סי' לו סק"ג ד"ה וכתב הרמ"א: אגרות משה אור"ח סי' ע"ד סק"ב; ועוד) שבחודא אילו עיקר ההכרעה הייתה לאיסור, לא היה ניתן להקל משום שלא הצטנן לגמרי, אלא שעיקר ההכרעה להיתר וקיבלו על עצמם להחמיר כל שצטנן לגמרי.

ומעתה יש לדון בסופלה, גישת את המאפה החיצוני שהוא יבש שאותו אין חשש לחמם שהרי אין בישול אחר בישול ביבש, אבל יש את העיסה הלה שבפנים או את השוקולד הפנימי שהוא נעשה לח בחימום, ולהכרעת השו"ע יש בישול אחר בישול בלח, וגם להכרעת הרמ"א הרי במצטנן לגמרי יש בישול אחר בישול.

ובאופן שיש איסור בישול אין היתר להניח את התבשיל רק זמן מועט, שיתחמם קצת ויסלקו לפני שיתיהה יד סולדת, וכמבואר בשו"ע (סי' שיש ס"ט) וזאת משום שחוששים שמא ישתכח שם ובמצטנן מבושל, וכפי שיבאר לקמן.

מצטמק ויפה לו

רבינו ירוחם (שם) כתב שהדין שיש בישול אחר בישול בלח, נאמר דווקא בדבר לח שמצטמק ויפה לו, אבל אם הוא מצטמק ורע לו מותר, והובאו דבריו בבית יוסף (סי' שיש), וברמ"א (שם ס"ד) הביא דין זה להלכה, וביאור מה הוא מצטמק ורע לו - היינו כאשר כדי לאכול את המאכל הם מתחממים אותו, אבל מצד המאכל ח"ל הרי במצטנן מייבשו ומקלקל טעמו.

בשו"ע (שם ס"ד) סתם ולא חילק להיתר במצטמק ורע לו, ונחלקו האחרונים בדעתו; כי הנה לכאורה מכך שלא חילק יש לדייק שסובר שבכל אופן יש בישול בלח, אולם לקמן (סי' ח) כתב שהאיסור דווקא במצטמק ויפה לו, ואכן במגן אברהם (סק"ז) כתב שאפשר שמה שסתם בתחילה זהו מפני שסמך על מה שיכתוב לקמן שבמצטמק ורע לו מותר, וכן כתבו בביאור הגר"א (ס"ד) ובמאמר מרדכי (סק"ו), והוסיף שמה שסתם בתחילה זהו משום שנמשך אחר לשון הטור, וכן כתב במנחת כהן (שער ב פרק ג) שדעת השו"ע כדעת רבינו ירוחם ולכן כן עיקר לדינא אחר שכן היא דעת השו"ע והרמ"א, וכן פסק הגר"ע יוסף בשו"ת יביע אומר (ה"ו אור"ח סי' מב אות 1) ובחזון עובדיה (שבת ח"א עמוד פב) והביא שם שכן היה מנהג בני ספרד להקל.

אבל בספר ותוספת שבת (שם סק"ב) שהשו"ע לא בא לחזור בו ממה שסתם בתחילה לאסור בכל אופן וגם במצטמק ורע לו, אלא שכל לשון הסעיף שלקמן הוא מרבינו ירוחם ולישיתו, וגם במשנה ברורה (סק"ב) כתב שאפשר שלא נתכוון לחזור בו.

ולדינא בה"ח (סי' ב) כתב להכריע שאפי' מצטמק ורע לו יש בישול אחר בישול ודלא כהרמ"א שפסק כרבינו ירוחם, וטעמו משום שכיון שהמאכל מתבשל לרצונו, מה נפקא מינה שהמאכל מצטמק ורע לו, והובאו דבריו במגן אברהם (סק"ג), גם הגר"א (שם) נקט כן עיקר לדינא, וכן כתב בהכרעת המשנה ברורה (סק"ה).

אבל הט"ז (סק"ד) כתב ליישב טעם רבינו ירוחם שאף שרצונו שיתבשל עוד, חימום לבד אינו בישול, ולכן כל שהבישול עצמו רע לו, אין זו מלאכת מתבשל, ובענין זה כתב ערוך השולחן (שם סכ"ו) וכתב שלכן נראה העיקר כהרמ"א. ובחזון איש (אור"ח סי' לו סק"ג ד"ה ס"ד) כתב לבאר שאמנם חימום היה ותוספת בישול יכול להיחשב לבדו כבישול בדבר אחר, אבל כאשר המאכל לח נזוה במשך החם, אף שיש לו תועלת בכך שנעים לאכול דבר לח כשהוא חם, כיון שהחימום

מזיק למאכל אין על זה שם בישול. גם המהרש"ם ברעזאן בספרו דעת תורה (שם פ"ד) הביא את הכרעת המנחת כהן (משמרת השבת שער ב פ"ב) כדעת הרמ"א ורבינו ירוחם.

והנה, בסופלה באופן שנשלמה מלאכת אפייתו, החימום מבחינת האפייה הנצרכת הוא בגדר של מצטמק ורע לו, אלא שמחמת חממו אותו בכל זאת כדי להניע את אכילתו בחמימות, וכדי לחמם את השוקולד שבתוכו ולהמיסו, ומבואר כי לשיטת רוב הפוסקים השו"ע סובר כרבינו ירוחם וא"כ אין איסור לחמם את הסופלה, וכן היא שיטת הרמ"א וכמה אחרונים. אבל פוסקים רבים אחרים כתבו לדינא שלא כרבינו ירוחם ושגם במצטמק ורע לו אסור, וכן היא הכרעת המשנה ברורה, ולפי זה אין להתיר את חימום הסופלה.

רובו יבש ומיעוטו לח

לשון רבינו ירוחם (נתיב י"ב ח"ג) 'ומכל מקום אם הוא תבשיל שיש בו רוטב ומצטמק ויפה לו אסור לדברי הכל', אבל בבית יוסף (סי' רג ס"ב) הביא את דברי רבינו ירוחם 'דכל שרובו רוטב ומצטמק ויפה לו, ומשמע שאם רק מיעוטו רוטב והולכים אחר הרוב ואין נחשב שיש בישול, וכבר העיר זן המנחת כהן (משמרת השבת שער שני התנאי השני) שלשון זו אינה נמצאת כלל בדברי רבינו ירוחם, וכתב שהבית יוסף כתב זאת מדעת עצמו, וטעמו, לפי שבכל תבשיל של בשר יש מעט מוהל היוצא ואפי' הכי התירו הפוסקים, כי אין מעט מוהל היוצא מן הבשר מחשיב את התבשיל לדבר לח שיש בו בישול אחר בישול, ויש ללכת אחר עיקר התבשיל ואין על חימום זה שם בישול, וכתב ד"ה ח' חלק בדבר השיעור שקובע את המהות של התבשיל הוא מה רוב התבשיל, ודבריו הובאו באליה רבה (סי' שיש ס"א) שכתב על כך שדבריו צריכים עיון.

ובפרי מגדים (מש"י סי' סק"ג) כתב לבאר הטעם, על פי דעת רבינו ירוחם שחימום לבד אפילו בדבר לח אינו נחשב כבישול, ודווקא כאשר החימום בגדר מצטמק ויפה לו נחשב כבישול ללח, ועל פי ביאור ה"מ"ז (הג"ל) שעיקר הבישול הוא מה שמצטמק ויפה לו, וזהו כל שהרוב יבש והוא מצטמק ורע לו, בוודאי לא נחשב ליה כבישול, ואף שמיעוטו לח והוא מצטמק ויפה לו, לעולם יש ללכת אחר עיקר התבשיל. ועוד ביאר כן פוסק על פי זה בשו"ת הר צבי (ח"א עמוד רסד).

וביאר בטעם זה שיש ללכת אחר הרוב עולה רק לפי שיטות המכריעים להלכה כדעת רבינו ירוחם שיש בישול אחר בישול רק במצטמק ויפה לו, וכן דעת המנחת כהן גופא וכמו שנתבאר לעיל, אבל לשיטת אחרונים רבים וכן הכרעת המשנה ברורה, שדין בישול אחר בישול נאמר גם במצטמק ורע לו, גם אם הרוב יבש והוא מצטמק ורע לו יש איסור בישול אחר בישול. וכן העיר בשו"ת אגרות משה (אור"ח ח"ד סי' ע"ד סק"ז) וכתב כי בפרי מגדים עצמו במקומות אחרים מוכח שגם בלי הטעם שהיבש מצטמק ורע לו מותר עם הרוב יבש, ואכן הפרי מגדים לא ראה לדבר המנחת כהן (שם) בספרו, ושם מבואר בהדיא שטעמו אינו משום שהרוב מצטמק ורע לו, ודי' כמה שאין לרוב תועלת כבישול החוזר כדי להתיר, שכאשר רק מיעוטו מקבל תועלת מהחימום, ולרוב אין לו תועלת אין על זה שם בישול, והביא ראיה, שהרי בכל בשר יש מעט דבר לח ולא אסרו משום מיעוט דבר לח לחמם את הבשר.

ומעתה יש לדון עוד טעם להתיר בסופלה, באופן המצוי שרובו יבש ומיעוטו לח, ומבואר בבית יוסף ובמנחת כהן שמחמת מיעוטו בלבד שמתבשל אין שם 'בישול' והולכים אחר הרוב. אמנם אין היתר זה מחזור לדינא, כי פוסקים רבים כתבו שהוא בוודאי טעות סופר בבית יוסף ואין לייסד על כך בלבד היתר, וגם באגרות משה (שם) כתב שמהראוי להחמיר בזה ובשעת הדחק גדול אולי יש להתיר, אבל דעת הגר"ש אויערבאך שיש לצרף היתר זה במקום שיש צדדי היתר נוספים, וכמו שיבאר לקמן. ולעיל נתבאר ההיתר מצד עצם שיש ירוחם שאין בישול אחר בישול במצטמק ורע לו.

האם רוטב של תבשיל נחשב כדבר לח

בסמ"ק (מצוה רפב) כתב את האיסור של בישול אחר בישול לדבר שהוא 'לח צלול', והיינו לחות צלולה מגושים וכמו חלב ויין, וזה לשונו: 'ומיהו בדבר לח וצלול לדברי הכל יש בישול אחר בישול לאחר שנצטנן'. והובאו דבריו באורחות חיים (שבת סק"ו) ובכל בו (סי' ד"ה המבשל), וכן כתב בספר אהל מועד (שער השבת דרך ג נתיב ט, מהראשונים בן זורו של הר"ן) בשם רבו. וכן פסק בספר האגור (הוצאת שבת סי' תפב).

אמנם ברבינו ירוחם (נתיב י"ב חלק ג) כתב 'כי כל דבר שנצטנן אפילו מבושל כל צרכו ויש בו רוטב ומצטמק ויפה לו יש בו משום בישול', ומבואר שאפי' ברוטב של גושי בשר יש בישול אחר בישול, ואין צריכים 'לח צלול' כדי לאסור, וכן מבואר ברא"ש (שבת פ"ג סי' יא), בבית יוסף (סי' שיש) הביא את דברי הסמ"ק שכתב 'לח צלול' וכתב שכן כתב גם רבינו ירוחם, ומבואר מדבריו שלא נחלקו, ולכולי עילא אין צריכים

שהדבר לח לא יהיה רוטב של גוש, ועיקר הכוונה שהדבר לח והרוטב עצמם יהיו צלולים ולא יהיו עיסה דלילה של מאכל, אלא כמו שומן צלול של בשר, וכל כיוצא בזה, וזהו יש בישול אחר בישול, אבל כאשר הדבר לח והרוטב הם עיסה דלילה של אוכל דינו כתבשיל שיש בו בישול אחר בישול, וגם אם הוא עשוי ממרקם וגם ולא.

מה נחשב כדבר לח

בטעם החילוק שנדבר לח יש בישול אחר בישול ובדבר יבש אין בישול אחר בישול נראה, לפי שדרך דבר יבש עיקר מהות הבישול בו הוא לרככו ולתקנו למאכל, ולכן מלאכת הבישול בדבר יבש הוא תיקון לח המאכל, אבל לח שפועם בלבד אינו נקרא 'בישול' אלא 'חימום', אבל דבר לח שפועם גם רבות תיקונו גם בחימומו בלבד, יש עליו שם 'בישול' גם בחימום לבד. ונראה שטעם זה ביאור הראשונים שדבר לח הוא 'צלול', והיינו שאינו לח שכולל בתוכו ריבוי דברי מאכל קטנים אלא לח צלול בלבד וכמורק או שתיה, אבל כאשר הדבר לח הוא תבשיל רגיל רק שהוא במרקם לח, גם בו עיקר תיקונו הוא בבישולו הראשון, ולא החימום שאחר כך.

[גדר זה עולה מדברי הפוסקים (מנחת חינוך מוסף השבת האופה סק"ו ד"ה והנה; תהילה לרוד סי' שיש סק"ל); חזון איש סי' לו סק"ג; ועוד] שכתבו לחלק שדבר יבש אין תיקונו מתקלקל אחר קירורו, אבל דבר לח שתיקונו בחימומו אחר שנתקנר צריך תיקון אחר, ועל זה הקשה הפרי מגדים (ח"ב סי' ר"ג סק"א) ומרק או רוטב שתיקונו אינו מתבשל בקירורו והוא דומה לדבר מאכל, ומסתמית הפוסקים מוכח שיש בהם בישול אחר בישול, ובשם הגר"ש אלישיב (מאור השבת ח"ב פ"ו סי' טו ד"ה הגר"ש אלישיב) הביאו ליישב הטעם מצד 'לא פלוג', וראה כוונתו כמו שנתבאר שבדבר לח נתחדש שם בישול גם על עצם החימום.

חימום קטשופ ושוקולד

הגר"ש אויערבאך (מאור השבת ח"א מכתב א אות א) כתב שאין איסור בישול אחר בישול ברסק עגבניתי מבושל (קטשופ) שישו אע"פ שזה נוזל, מכל מקום אין זה ממש חשוב כלח ודינו כעגבנייה מבושלת, דאף שיש בה מיץ מכל מקום הוא סובר דחשיב כיבש', בספר המאור (ח"ב סי' ז סק"א) הביא שבדומה לזה גם דעת הגר"ש אלישיב שיש סברא להקל בקטשופ, מאחר שתיקון הבישול ניכר בו היטב וגם כעת סמך מעט.

בקטשופ שהוא ממש עגבנייה מבושלת, היה יותר פשוט להגרש"ז שהוא דבר מאכל שאין שייך בו בישול אחר בישול, אבל בריבה הגרש"ז (מאור השבת ח"ב תשובה כא ס"ק ו) הסתפק כמה היא נחשבת כדבר מאכל בכדי לומר שלא שייך בה בישול אחר בישול. וביאר הספק (שם סק"ח) דשמא כל דין דבר לח נאמר במרקם רטיבים וכדומה שהם דברי שתיה, ולא בדברים הנאכלים אפי' הם לחים ונוזלים קצת, ונראה טעמו כמו שנתבאר לעיל במרמיקים ורטיבים החימום הוא חלק מעצמותם ונה על החימום שלהם שם 'בישול', מה שאין כן בדבר תבשיל שעיקר בישולו הוא תיקונו ולא נח על החימום שלו של בישול. ושמו זו גם כוונת הגרש"ז אויערבאך (שש"כ פ"א הערה כג) לגבי חימום ציר לח דגים, שנראה שאפי' שהציר לח הרי ביסודו הוא דבר מאכל.

ואפשר שגם האגרות משה (שם) שכתב על קטשופ שכיון שהוא זב וצריך כלי להעמידו הוא דבר לח שיש בו בישול אחר בישול. לא נחלק בדיון, וההבדל הוא רק במציאות הקטשופ האמריקאי החבוב ומתובל יותר בחומץ ותבלינים והוא דומה יותר בהרכבו ובמרקמו לרוטב ששייך בו בישול אחר בישול, אבל סוגים מסוימים מהקטשופ הישראלי מכילים אחוז גבוה יותר של עגבנייה מבושלת, והם דומים יותר לדבר מאכל שלא שייך בו בישול אחר בישול.

ומעתה יש לדון שאפי' כאשר העיסה הפנימית או השוקולד מתחמם ונעשים נוזל צמיגי, אינם בגדר דבר לח צלול שאסור כדין יש בישול אחר בישול בלח, שאכתי ההגדרה הלילית של העיסה הפנימית או של השוקולד שהתחמם של 'דבר מאכל', ובפרט שאוכלים אותם יחד עם הסופלה כולו שהוא דבר מאכל, ולא שייך בהם דין יש בישול אחר בישול בלח.

דבר יבש שמתחמם ונעשה לח

בשולחן ערוך (סי' שיש ס"ט"ז) פסק שמותר לחמם אינפאנדה (-פשטיילת בשר) כנגד האש במקום שהיד סולדת ואע"פ שהשומן של הבשר חוזר ונימוח, ואין חוששים לאיסור גולד. והקשה הלבוש (שם) והרי יש לאסור מצד שיש בישול אחר בישול בדבר לח, ולכן הקשה שיש טעות ויש לגרום במקום שאין היד סולדת. וכן עולה בעולת שבת (סקמ"ד), וכן הסכים בט"ז סק"כ) שאם יכול להתבשל אין היתר להניחו כנגד האש.

אבל במגן אברהם (סקט"ז) כתב לחדש 'ודכא כיון שנתבשל כבר והוא יבש אין בישול אחר בישול', והביא ראיה מעיקר דין אין בישול אחר בישול (שבת קמה): שכתב רש"י

דג שברח מהאקווריום בשבת

יריד ילדים התקיים בבית הספר השכונתי, ממנו חזרו הילדים לביתם עם שלושה דגי זהב, עכשיו הוטל על כל המשפחה לטפל בדגים כל זמן שהם שורדים. האבא דאג להאכיל את הדג פעם בימיים לפני אכילתו, והילדים לקחו אחריות להחליף המים של האקווריום הזמני שהיה עשוי מקופסאות פלסטיק עם כמה חורים על המכסה, כדי לאפשר לחמצן לחדור פנימה. בשבת בבוקר, כשאבא פתח המכסה לפני הסעודה, נפל הקופסה וכל המים והדגים נשפכו על הרצפה. הדגים השתוללו ופרפרו והילדים רצו אחרי הדגים כדי לתפסם ולהכניסם חזרה למים, אולם האבא מיהר לעצור אותם לפני שיודעים בריור, האם פעולה זו מותרת בשבת או לא. א. מה עם האקווריום צידה. ב. ומה עם מוקצה. הם מיהרו לדפוק על דלת ביתו הרב, לדעת האם מותר להם לצוד הדג, או שעל המשפחה לעמוד מהצד, עד שינפחו הדגים את נשמתם.

תשובה: מבחינת צידה: בסי' שט"ז מובא בשו"ע ס"ב כתוב "הצד צבי ישן או סומא חייב חיגור או חולה או זקן פטור" ובמשנ"ב סק"ט "פטור - אבל אסור ועי" שצמח"א לפעמים ארנבת חולה מונחת על הדג אע"פ שאינה יכולה לזוז ממקומה אסור ליקח אותה דהיינו צידה מדרבנן וי"א דהיינו ועיין בבה"ל ובלא"ה אסור ליקח אותה משום מוקצה" עכ"ל. ויל"ע אם יש איסור דרבנן של צידה או לא. ולמעשה בכל אלו שדנו על החזרת דג לא דנו על חלק הצידה שבו, ושמו משום שהבינו שזכה צידה דרבנן מותר משום צעב"ח.

מבחינת מוקצה: יש לדון בשלש נושאים והם:

1. דג נוי האם מוקצה: בשו"ע ר"ר סימן ש"ח סעיף ע"ג כתב, "אסור לטלטל בהמה או חיה או עוף, מפני שאינם ראוים בשבת כשהם חיים אפילו, עוף שראוי לצחק בו תינוק כשבוכה אסור לטלטלו". וכן בש"כ פכ"ז מביא הגר"ש"א מהמר"ח או"ח וכן פ"ב דם הרא"ש לאסור וז"ל ויש לאסור יותר בבעל חיים דאם משתמשים בבע"ח ולא פליג רבנן".

2. האם בבעל חי יש דין גרף של ראי: בגמ' שבת דף קכ"א ע"ב שעכבר מת הוה גרף של רעי ומותר להוציאו לדרכו, ולגבי עכבר כחי מצינו פלוגתא בזה דבחוט שניה"ג פס"ה סק"א כ' דאי בו משום גש"ר מכיון שאינו מאוס כ"כ רק מפריע, וספר שלמי יהודה פ"י סק"ג הביא בשם הגרי"ש שגם עכבר חי נחשב גש"ר [ולכאורה גם להגר"ק עם באמת יש לו סלידה שאין מותר] וכן נפסק להלכה באורחות שבת [בתנאים שאים צידה].

3. האם משום צער בעלי חיים מתירים אסור מוקצה: במשנ"ב סימן ש"ה ס"ק ס"ח, הביא מחלוקת לגבי בהמה שנפל לאמת המים, אם מותר להוציאו בידים וז"ל אבל אסור להעלותה בידים, דכל בעלי חיים הם מוקצים, ואע"ג דאיכא צער בע"ח, אסור, דאין לנו דלמות גזירות חכמים זה לזה [מ"א] ותו"ש שכן מוכח מרמב"ם [ועיין בא"ר שהביא, דיש פוסקים שמקילים את להעלותה בידים, אם א"א ע"י כרים וכסתות, ועי"א לכו"ע מותר להעלותה וזה עדיף יותר מנחת כרים וכסתות וישא כלים תחתיה]. למעשה בשו"ע ר"ר שם סעיף ו' כתב במקום הפסד ובחו"א ג"כ לא התיר אלא במקום צעב"ח והפסד מרובה. ולפי דבריהם בדג יקר ויש הפסד יהיה מותר להצילו בצירוף צעב"ח והפסד משא"כ בדגי זהב וכדומה שאין בו הפסד.

אך אם רוצה לקחתו עם כוס וכדומה ע"י טלטול מן הצד מותר אף שהיא לצורך דבר האסור וכדמבואר במג"א סימן רס"ו סק"ד לעניין פריקת החבילות מהחומר בנחת דיש בזה קצת טלטול והתיר משום צעב"ח, ובתה"ל ד שם אות ו' כתב בכוונת המג"א דנחשב כטלטול מן הצד לצורך דבר האסור שמותר במקרה שיש צעב"ח.

העולה לדינא:

דג נוי נחשב מוקצה בשבת ואסור לטלטלו. במקרה שברח מהמים, אם נגעל מזה נחשב הדבר כגרף של רעי ומותר לטלטלו ולהחזירו למים. [משום שצידה זו אסורה מדרבנן מותר ומותרת במקום צער בעלי חיים]. ובמקרה שהיה גרף שך רעי, יש להבדיל בין דג יקר, שמותר משום צער בעלי חיים בתוספת הפסד, ואם אינו יקר מותר על ידי טלטול מן הצד כמו להיעזר כוס וכדומה.

במים החמים, ונמצא שהוא מתבשל כלה, אבל השומן אינו נמס מיד, ותחילת בישולו כיבש. וכתב שבוה יש ליישב את הסתירה בהכרעת המשנה ברורה, ושבוה מתיישב מה שערק"א עצמו (סוף סי' רנג) הביא את שיטת המגן אברהם לגבי שומן כדבר פשוט להתיר, והוא משום שרק בסוכר ומלח יש להחמיר וכנזכר. וכן כתבו באורחות שבת (פ"א הערה נה).

ומעתה יש לדון לגבי סופלה שהשוקולד שבו כבר נבשל ועתה הוא יבש, שהוא דומה לשומן בו דעת המשנה ברורה והאחרונים לדינא שחכם וכתה הוא יבש אין בו בישול אחר בישול, ואין זה דומה סוכר ומלח כתב המשנה ברורה שראוי להחמיר לכתחילה, כי בהם יש טעמים מיוחדים שאינם שייכים בשומן ובשוקולד. [אמנם לדעת השו"ע בסידור נראה שחשש גם בשומן לדעת הלבוש והט"ז שבנימוח יש בישול אחר בישול, ולשיטתו יש להחמיר גם בשוקולד, וכבר נתבאר בלהי"ח רבה שבראשונים נראה יותר כהלבוש והט"ז, ולא כנירסא שלפנינו בשו"ע].

חימום מועט בלבד של הסופלה

בשו"ע (סי' שיה ס"ט) נפסק שאין לחמם מעט ולהוריד קודם שהמאכל יגיע ליד סולדת, דחושבים שמא ישכח שם ונמצא מבשל, וכדעת בעלי התוס' הרמב"ן והרא"ש ועוד, אמנם לדעת רש"י והרמב"ם שהובאו בבית יוסף (שם) אין חושבים שמא ישכח, והגם שהכרעת הבית יוסף שיש לחוש לדעת רוב הראשונים נגד דעת רש"י והרמב"ם, מאחר שנתבאר כמה טעמים להתיר חימום של סופלה, יש לצרף לזה עוד את שיטת הראשונים שבאופן שמתכוון מראש להוריד את הדבר לח קודם שמועט לדרגת בישול שהיה סולדת מותר, וגם לשיטת שאסור משום שמוא ישכח, הרי בזה היה איסור של גזירה, ולא איסור מעיקר הדין, ויותר יש להקל. ובפרט שהרבה פעמים המציאות היא שאין חשש שיחממו את סופלה כל כך עד יגיע לחום של יד סולדת, כי הדבר לוקח זמן רב ומיישב את הסופלה.

בתשובה הבאה נדון מצד איסור גולד בסופלה שיש בו קובית שוקולד, שהחימום גורם להמסה מחודשת של השוקולד, וגם בסופלה שאין בו קוביות שוקולד אלא שהיעיסה הפנימית שבו נשארת צמיגית ומועט נוזלית, ולאחר התקררות הסופלה היעיסה הפנימית מתקשה, והיא נמסה בשעת האפייה, וגם בזה העלינו להקל כמו שיתבאר.

להלכה:

הנידון בחימום הסופלה הוא משום שהחל, שיהיה אלא שיש הוא לח ודבר לח יש בישול אחר בישול, אלא שיש צירופים רבים להתיר את חימומו בשבת. א. שהגם שבשו"ע כתב לאסור בישול אחר בישול בלח, הרי בביאור ההלכה כתב ללמד שהוא מחלוקת הראשונים גדולה. ב. לדעת הרמ"א עיקר ההכרעה בבישול אחר בישול הוא להתיר רק שנהגו להחמיר. ג. גם לדעת הרמ"א איסור בישול אחר בישול בלח נאמר דווקא במצטמק ויפה לו, ואילו בסופלה שנגמר אפייטו מצד האפייה החימום הנוסף הוא רק מוריד בטעם, אלא שמחממים אותו שוב כי רוצים לאכול אותו חם, ודבר זה נחשב למצטמק ורע לו. וכן דעת אחרונים רבים בדעת השו"ע שהחמיר בבישול אחר בישול בלח דווקא במצטמק ויפה לו. ד. דעת המנחת כהן ואחרונים רבים שעמו להתיר כאשר הרוב יבש ומיעוטו לח. ה. שוקולד כלל לא נחשב כדבר לח אלא כדבר יבש, שהרי מהותו הוא דבר מאכל ולא דבר משקה, וכמו שמצאנו דעת האחרונים לגבי קטשופ. ובפרט שגם אחרי החימום לא נעשה ממש נוזלי אלא רק צמיגי, וגם שאחר זמן קצר ביותר חוזר להיות יבש כבתחילה. ו. עוד יש להתיר שהרי השוקולד במצבו כעת הוא יבש, ורק בבישול עצמו נעשה לח, וכתבו המשנה ברורה והפוסקים שמאחר וכתה הוא דבר יבש נחשב למבשל דבר יבש, ונתבאר שאין זה דומה לסוכר ומלח שיש להחמיר לכתחילה (אמנם שו"ע הסידור החמיר בזה). ז. ובאופן שאין משאיר את הסופלה עד שיגיע ליד סולדת, רק מורידו קודם לכן, שן מחלוקת ראשונים האם יש גזירה דרבנן, ויש לצרף כל צדדי ההיתר שנאמרו קודם לכן כדי להתיר לכתחילה. ומכל הני טעמי לדינא נראה שאין לחוש בסופלה משום איסור בישול אחר בישול.

והגר"ש"ו איערבאך צ"ל (מאור השבת חלק ב תשובה כא סי' ו-1) התיר לחמם סופגניה שיש בה ריבה לחה בשלושה צירופי היתר בלבד. א. שבדבר לח עצמו נחלקו הראשונים האם יש בישול אחר בישול, ועיקר הכרעת הרמ"א שאין בישול אחר בישול, ורק שנהגו להחמיר. ב. שיש להסתפק בריבה האם נחשב כדבר לח או יבש. וכל שכן שיש להתיר בשוקולד שהוא דומה לקטשופ שהגר"ש"ו התיר בתורת וודאי וכנזכר. ג. שיטת המנחת כהן שכאשר הדבר יבש הוא הרוב אין שם בישול על החימום. וכל שכן בנידון ידון שישנם עוד צדדי היתר]

שהסיבה שחוזרים לבשל כדי שיהיה נימוח, ומוכח שכיון שמכניסים אותו יבש, אין איסור במה שנימוח בבישול עצמו. וביאר מבחינת השקל' אף על גב דסופלה היתה נימוח, מכל מקום בחר השתא אולינן ועכשיו הוא יבש, וכן כתב בדרישה (סק"ה ד"ה עוד הביא), וכן פסקו וסופת שבת (סק"ה) מנחת כהן (משמרת השבת שער ב פ"ג) שו"ע הרב (שם סי"א) ערוך השולחן (ס"ב) משנה ברורה (סק"ה) חזון איש (סי' לו סק"ג) ואגרות משה (אור"ח ח"ד סי' עא ע"ו).

שורש המחלוקת נעוץ בחבנת כוונת המרדכי, שכתב שראוי להיזהר שלא להניח במקום שהיד סולדת, שהמגן אברהם פירש שהיינו משום שיש להחמיר משום שיש איסור להמיס שומן וכדעת ספר התרומה, ובמקום שיד סולדת קרוב הדבר שהשומן נמס. או שכוונת המרדכי שגם לרבינו יחיאל שנהלך שאין איסור להמיס שומן, עכ"פ יש להיזהר שלא לבשל את השומן הנמס.

ובאליה רבה (שם סק"ל) העיר כי מפורש בספר תשב"ץ קטן (סי' כז) בהגהות רבינו פרץ (ס"ק מצווה רפב הערה יג) כל בו (סי' לא ד"ה המתיך) שהאיסור ביד סולדת נאמר בדרת' רבינו יחיאל שהתיר. וכן מבואר עוד בספר הבתים (מלאכות האסורות בשבת פ"ט אות יא) וברבי יחזקיהו ממגד'בורג (שבת נא).

אמנם בשו"ע הרב (סי"ח) כתב שהמלח מבושל ואין בו חשש בישול אחר בישול הגם שהיה נימוח בבישול, אך החמיר בו כבשאר מלח תבוא עליו ברכה, ובפסקי הסידור הלכתא רבתי כתב: 'אף על פי שאין בישול אחר בישול בדבר יבש, מכל מקום אם חוזר ונמחה ממנו קצת יש בו משום בישול אחר בישול בחלוחית המחוה אם היד סולדת בו, ולכן צריך לזהר במאד שלא להחם בשר או עופות צלויים או מבושלים אם יתחמם המהול הנמחה מהם עד שהיה סולדת בו, משום איסור סקילה וכתר ח"ו'. ונראה ששו"ע הרב חזר בסידורו להחמיר בדבר שלא כשיטת המגן אברהם, רק כשיטת הלבוש והט"ז.

סוכר ומלח מבושלים שנימוחים בשעת הבישול

במרדכי (שבת סי' שח) כתב שמורו מהר"ם אמר לו שבמלח שלנו שכבר מבושל אין איסור בישול, שהרי אין בישול אחר בישול, וסיים שהמחמיר שלא לבשל מלח בכלי שני שהיה סולדת תבוא עליו ברכה, שהרי יש איסור דאורייתא בבישול ויש לדון מה כוונתו בסיום דבריו האם בכללות על המבשל מלח גם שאינו מבושל, וזה לאור המחלוקת שיש אומרים שמלח מתבשל רק בכלי ער האש, וכן פירש בבגדי יעק (שם אות יב) ועוד, או שדבריו נאמרו לגבי מלח שכבר התבשל שיש היתר של בישול אחר בישול, ובאגודה (שבת פרק כירה אות סב) מפורש שהבין שהיינו אפי' במלח שכבר בושל, וכן מבואר בדרכי משה (סי' שיה סק"ד).

במגן אברהם (סי' שיה סק"ה) סתם שאין איסור בישול במלח שהוא כבר מבושל, שהרי אין בישול אחר בישול, וכן כתב בתוספת שבת (שם סק"ט) בשם הפנים מאירות (ח"א סי' פד) לגבי סוכר שכבר בושל שאין בישול אחר בישול. אבל ועק"א (שם) כתב שבמרדכי ובאגודה כתבו שיש להחמיר שיש בישול אחר בישול במלח, וכן הובא לעיל דעת שו"ע הרב שהמחמיר תבוא עליו ברכה.

ובמחצית השקל (שם) כתב לבאר דעת המגן אברהם שהתיר שהוא לשיטתו שדבר יבש שנימוח בבישול אין איסור בישול, וכתב שהמרדכי שכתב להחמיר הוא משום שחשש על ההיתר של דבר יבש שנימוח בבישול דשמו הוא נחשב לדבר לח, וסיים שלדין קדי"ל כהמגן אברהם בדבר שנימוח בשעת הבישול גם במלח יש להתיר.

בשערי תשובה (שם סק"ח) הביא מהמחזיק ברכה (שם) שהזרע אמת (סי' לט) מנגמגם לגבי ההיתר של סוכר בשושל, ובדבריו (שם) מבואר שטעם הגמגום משום שהבישול שנעשה בתחילה לסוכר אינו ממש בישול רק כעין אפיה, והרי יש בישול לאחר אפיה, ועוד שאין זה גמר בישולו של הסוכר, אבל לא ההמיר מצד שהסוכר נמחה במים, ויש בישול אחר בישול בלח.

במשנה ברורה (שם סק"ה) כתב שבמלח וסוכר שכבר עברו בישול אין בישול אחר בישול, אך סיים שיש מצפקין, וטוב להיזהר בכלי אחר לכתחילה. וכתב בשער הציון (סק"ז) שהמחמירים הם ועק"א על פי הבנתו במרדכי, אמנם בבגדי יעק למד את המרדכי באופן אחר, ועוד ציין לדברי הזרע אמת, וסיים שבכלי שני אין להחמיר במלח וסוכר.

ומעתה יש לבאר מפני מה לגבי האינפאנדה תם המשנה ברורה (סק"ה) כדעת המגן אברהם שאין בישול אחר בישול בשומן יבש שימוח בבישול, ולגבי סוכר ומלח החמיר המשנה ברורה (סק"ה) את שיטת ועק"א בדעת המרדכי שאין בזה היתר. ולכאורה יש לומר שהוא חשש בסוכר ומלח ודווקא בצירוף דעת הזרע אמת שטעמו ייחודי לסוכר ומלח ולא לשאר כל הדברים שעברו בישול גמור, ולפי זה אפשר שגם כוונת המרדכי לאסור דווקא בבישול של המלח וכיוצא בו ולא בשאר כל הדברים.

ובחוט שני (ח"ב עמוד קפ) כתב לחלק שהסוכר נמס מיד

אופנים המותרים ריבית דרך קנס

חנותו של משה הצליחה ושיגשגה וברכת ה' הייתה מצויה בה תדיר, וכמקובל תמיד משה הזמין סחורה ושילם עליה לאחר זמן, אך היה סוכן אחד עקשן במיוחד, שתמיד רצה את הכסף מראש ובלי זה היה לא מסכים לעשות הזמנה, משה לא רצה לפספס את המוצר המיוחד שאותו סוכן היה משווק, אך מצד שני פחד שהסוכן לא יעמוד בדברו ולא יביא את הסחורה בזמן, לכן רצה להתנות עמו שאם לא יביא את הסחורה בזמן יצטרך להחזיר למשה את כספו, פלוס עוד סכום קנס על האיחור; נשאלת השאלה האם דבר זה מותר, או שיש בזה חשש איסור ריבית:

תשובה: כתב המחבר (קע"ז סעי' י"ד) שאסור הלוות מעות במעות ולהתנות שאם יאחר ישלם קנס, אך מעות בפירות [או פירות במעות, ש"ך] כותב הרמ"א שיש מתירין וכן פוסק הרמ"א שיש להקל. כתב הש"ך (ס"ק ל') שגם המחבר מודה לרמ"א בדין זה, אך השער דעה (ס"ק ט') והתפארת למשה כתבו שהמחבר סובר שבכל אופן אסור וחולק בדין זה על הרמ"א, כתב המחבר (קע"ז ס"ק ט"ה) אחד שהתנה עם חברו שעכשיו משלם לו 60 זהובים בעבור שיביא לו סחורה לחצי שנה ושלא יעבור הזמן יצטרך המוכר להביא לו 100 זהובים מותר ואין בזה משום ריבית (במקרה שעל עצם הפסיקה לא היה חשש ריבית כגון שיש לו או יצא השער).

בטעם דין זה נחלקו הט"ז והש"ך: הט"ז (ס"ק כ"ב) לומד שכיון שנעשה בלשון מכר מותר, בשונה מסעיף י"ד ששם נעשה בלשון הלוואה. הש"ך (ס"ק ל') סובר שטעם המחבר כיון שהרמ"א התיר הלוות פירות במעות ומעות בפירות דרך קנס יפה זה כמו פירות במעות כיון שנחשב שהלוקח זכה כבר בסחורה וא"כ כשהמוכר מחזיר לו כסף הוי פירות במעות, ומכאן מוכיח הש"ך דהמחבר לא חולק על הרמ"א דאל"כ מנין לו דין זה שהתיר בסעיף י"ח.

עוד נחלקו הט"ז והנקודת הכסף (סימן קסז) מה הדין במקרה הנ"ל רק שהתחיל בלשון הלוואה (כגון שאמר לו תלוה לי 60 זהובים וענה לו שלא וכמט הלוות אך אם רוצה יכול לקנות סחורה ואם יאחר יחזיר לו 100 זהובים) הט"ז פוסק שאסור והנקודות מתיר, ולכאורה הולכים לשיטתם, (בסי' קע"ז) הטז סובר שכל הסיבה שמוותר משום שזה מכירה אז אם אמר בלשון הלוואה יהיה אסור, אך לש"ך שאמר שסיבת ההיתר נדחש כפירות במעות א"כ אפי' בלשון הלוואה יהיה מותר.

כתב החו"ד (ס"ק י"ז) שכל ההיתר זה דווקא במקרה שיכול הלוקח לכבל את המוכר לקיים המכירה אם יש לו את הסחורה אך את לא יכול לכבל את המוכר אסור משום רבית,

יש לדון במקרה שסיכס עמו שאם יאחר מלתת את הסחורה יצטרך לשלם קנס ובעבור זה יוכל לאחר את התשלום בעוד זמן- הב"ח פסק דאסור והט"ז והש"ך פסקו דמותר השו"ע הרב כתב שירא שמים יחמיר לאסור.

העולה לדינא:

לסכם עם המוכר שאם לא יביא לו את הסחורה בזמן ישלם קנס (באופן שזה לא פסיקה ולא אסמכתא) מותר אך בתנאי שהלוקח יכול לכופף את המוכר להשלים את המקח אם יש לו סחורה, אם בהתחלה דיברו בלשון הלוואה גם יש להתיר וכשיטת הש"ך, אך גם בגלל הקנס יכול לשלם לזמן יותר מאחר יש להחמיר (וכדברי השו"ע הרב).

קנה ברנדי במחיר זול לאחר ההתייקרות

לפני כחמש עשרה שנה הפסיקו לייצר את היי"ש המבוקש 'ברנדי 777' ואז בפעם אחת המחיר הכפיל את עצמו עקב הביקוש הרב מחד, והפסקת הייצור מאידך, ובקבוק שעלה 35 ₪ התייקר ונמכר בכל החנויות במחיר של 70 ₪, נפתלי שהיה כבר רגיל לשנות משקה זה רצה מאד להמשיך ליהנות מהמחיר הישן, ובכן הלך מחנות לחנות ומקיוסק לקיוסק אולי ימצא חנות שעדיין מוכרים במחיר הישן, עד שאכן מצא את מבוקשו, קיוסק במקום מרוחק ומיושן, עם מוכר זקן שאינו מעודכן עדיין בעליית והכפלת המחירים של היי"ש המבוקש, ובכן ביקש נפתלי למוכר שמעוניין לקנות את כל הכמות של ברנדי 777 שיש בחנות, המוכר הוציא לו בשמחה 90 בקבוקים, וקיבל תמורתם את המחיר שהיה רגיל לקבל עד כה 35 ₪ לבקבוק, וכך שתיהם יצאו מרוצים מאד, אלא שלאחר כמה שנים התחיל לנקר במוחו של נפתלי, האם אכן נהג כשורה, משום שאולי הייתה כאן אונאה, שהרי המוכר לא קיבל את המחיר האמיתי שהיה מגיע לו לאחר ההתייקרות הברורה בכל החנויות, ומצד שני לאחר מעשה מנסה נפתלי להורות לעצמו היתר והמוכר ביקש מחיר כזה בלי שאני שכנעתי אותו להזיל את המחיר, אולי במקרה כזה אין איסור כלל, וסברא נוספת להתיר, שהרי המוכר לא 'הפסיד' כאן כלום, שהרי הוא קנה את כל הסחורה במחיר הזול, ולא קרה כלום אם ירויח כמו שהרויח עד היום, ורק נמנע ממנו הרווח הגדול, ואולי באופן כזה אין זה נחשב לאונאה, ולאחר דו"ד עם עצמו, החליט נפתלי לשאול בבית הוראה האם אכן נהג כשורה או לא, ואם לא נהג כשורה מה עליו לעשות עכשיו, הן ברוב המוחלט של הבקבוקים שכבר שתה אותם, והן במעט הבקבוקים שעדיין נשארו ברשותו:

תשובה: תחילה נקדים את כללי ודיני אונאה: כתוב בתורה בפרשת בהר (פרק כ"ה פסוק י"ד) 'וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תנוה איש את אחיו' ומוזה דרשו בגמרא (בבא מציעא נ"ח:) שיש איסור להנות את השני בממון, וכך נפסק להלכה בשו"ע חושן משפט (סימן רכ"ז סעי' א' ובסמ"ע ס"ה), ומבואר שם שהאיסור הוא בין אם המוכר מאנה את הקונה, ובין אם הקונה מאנה את המוכר.

בנוסף לאיסור לאו שעובר המאנה, מי שעבר והונה בין בשוגג ובין במזיד יש לפעמים גם דינים של חזרת האונאה או אפשרות לבטל את המקח, וכמבואר בשלחן ערוך (שם סעי' ב-ד) שאם האונאה היתה בפחות משישית משווי המקח והמעות ששילם, אז אין חיוב כלל להחזיר את האונאה והרי זה מחילה מיד לאחר המקח, אבל אם היתה האונאה בדיוק בשיעור של שישית משווי המקח או מהכסף ששילם עבור המקח, המקח קיים ואין אפשרות כלל לבטלו, אלא שעל המאנה להחזיר למתאנה את שיעור האונאה כולה, ובאונאה יותר משישית, יש זכות למתאנה לבטל את המקח לגמרי, (ונחלקו הפוסקים (שם סעי' ד') האם גם המאנה יכול לבטל את המקח או רק המתאנה, ואכהמ"ל ב'). אלא שזכות אלו של החזרת האונאה למתאנה או ביטול מקח אינם לעולם, אלא עד שיעור שמסתמא המתאנה מחל, וכדמבואר בשו"ע שם (סעיפים ז-ט) פרטי הדינים בזה.

והנה זה ברור שגם באופן שהמוכר עצמו קבע את המחיר לפי מה שהיה נראה לו, ומתברר שהמוכר טעה במחיר, יש כאן את כל דיני אונאה, ואפילו באופן שהמוכר קנה את המקח במחיר מוזל, ולאחר מיכן הסחורה התייקרה, יש כאן דיני אונאה, ואין שום משמעות לזה שהמוכר קנה את המקח בזול לפני ההתייקרות. [נכון ששה"ה אם המחיר הוזל, מה שקובע זה אך ורק המחיר העדכני, ואם המוכר ימכור לקונה לפי מה שהוא קנה ביוקר, הרי זה אונאה, משום שמה שקובע את המחיר, הוא אך ורק המחיר העדכני, בלי התייחסות כלל בכמה המוכר קנה זאת], וכן כתב להדיא החפ"ץ חיים בספרו ליקוטי אמרים (פרק ב').

ולפי זה ברור שנפתלי עבר על איסור אונאה בשעת הקניה, שכן המוכר שלא היה מעודכן בעליית המחירים ל-70 ₪ לבקבוק, ומחמת כן דרש את המחיר הזול 35 ₪ לבקבוק, שזה חצי מהמחיר המגיע לו, ויש כאן אונאה ברורה הרבה יותר משישית, ועל נפתלי היה מוטל להודיע למוכר שהמחיר התייקר ועומד כיום על 70 ₪ לבקבוק, וכשלא עשה כן וקנה במחיר הזול 35 ₪ לבקבוק עובר על איסור אונאה, [אמנם יש להסתפק בדבר שלא ברור שהמוכר לא יודע ויתכן שיוודע שהתייקר וכל זאת מחמת סיבות שונות השאיר עדיין את המחיר הזול, האם צריך לשאול את המוכר או לא, ומסתבר שצריך לשאול מספק שלא לעבור באיסור אונאה, ויל"ד באונאה פחות משותת אם יש להקל בכה"ג].

ולגבי דין ביטול המקח מחמת האונאה, לכאורה היה צריך להיות שיהיה למוכר זכות לבטל את המקח, דהיינו להחזיר לקונה את מותו, ולקבל ממנו בחזרה את כל הבקבוקים שנותרו ברשותו, ואפילו את רוב הבקבוקים שכבר שתה במשך שנים אלו, וכבר אין זה להחזיר, ולכאורה הרי באונאת יותר משותת אין דין כלל של החזרת האונאה, אלא דין של ביטול מקח, וכאן אין מה להחזיר, מיהו זה אינו, דמבואר בשו"ע (שם סעי' ל"ה ובסמ"ע ס"ק ט"ד) שבאונאה בשכירות שכבר השתמשו ואין מה להחזיר, גם ביותר משותת קנה ומחזיר אונאה, ואם כן גם כאן לכאורה צריך להחזיר את דמי האונאה אם לא עבר עדיין הזמן של מחילה.

אלא שמבואר בשלחן ערוך (שם סעי' ח') שאם עבר זמן שהמוכר ראה מקח כזה במקום אחר ויודע שהמחיר יותר יקר ממה שמכר, שוב לא יכול המוכר לחזור בו מהמקח ולבטלו, וכאן הרי עברו כבר כמה שנים, ובודאי שהמוכר כבר יודע שנתאנה ואם כן שוב אין חיוב להחזיר את האונאה.

אלא שיש לדון בזה, מכיון שכל הטעם שיש מחילה לאחר השיעור הנ"ל, זה משום שהמוכר כבר יודע שנתאנה ובכל זאת לא בא לתבוע את המגיע לו, וחייב להיות שמוחל על זכותו לבטל המקח או לתבוע את דמי האונאה, אבל המוכר בקיוסק שבאים כל מיני עוברים ושבים, שאין המוכר מכירם כלל, הרי אפילו אם נודע למוכר למחרת שנתאנה, והיה רוצה לתבוע מהקונה את כל מה שנתאנה, לא היתה לו כלל אפשרות לעשות כן, ואם כן אין בשתיקתו שום הוכחת מחילה, ומסתבר שבאופן כזה גם אחרי הרבה שנים יצטרך הקונה להחזיר את דמי האונאה למוכר.

העולה לדינא: נפתלי שקנה את הבקבוקים ברנדי 777 במחיר 35 ₪ לאחר שהתייקרו למחיר של 70 ₪ ללא ידיעת המוכר בהתייקרות, עבר על איסור אונאה, ומסתבר שגם אחרי הרבה זמן שהמוכר כבר יודע שנתאנה, לא מועילה מחילתו, כיון שאינו מכיר את הלוקחות, וחייב נפתלי להשיב את האונאה למוכר.

